

JUHÁSZ ERZSÉBET

Párhuzamos történetek

KÉT MAI SZERB REGÉNYRŐL

Két jelentős mai szerb regényről kívánok írni, pontosabban: hírt adni a magyar olvasónak, lévén, hogy magyar fordításban eddig még nem jelentek meg. Az egyik Radoslav Petković: *Sudbina i komentari* (Sors és magyarázatok), amely 1993-ban jelent meg Belgrádban, a másik Dragan Velikić: *Severni zid* (Északi fal) című műve, szintén a belgrádi Vreme Kiadó gondozásában. Mindkét regényre jellemző, hogy magyar vonatkozásokat is tartalmaz, s így természetesen fokozott érdeklődésre számíthat a magyar olvasók részéről. Választásomat mégsem ez a szempont indokolja elsődlegesen, hanem az, hogy jó művekről van szó, melyek méltán érdemelnék meg, hogy magyar fordításban is hozzáférhetőkké váljanak. Ezen túl pedig magukban foglalnak olyan jellegzetességeket, amelyekkel a mai magyar irodalomban nemigen találkozhatunk: azt a prózai formává érlelt belső írói kényszert, hogy visszautaljanak azokra a kegyetlen megpróbáltatásokra, melyek a délszláv térséget csaknem egy évtizede, más-más hangsúllyal, de egyvégtében jellemzik. Mindkét regény fő rendezőelve, hogy párhuzamos történetekből szövődik egybe.

Radoslav Petković regénye olyan egymással rímelő párhuzamos történetek elbeszélését tartalmazza, amelyeket időben is mintegy másfélszáz esztendő választ el egymástól. A három részből álló regény első két részének cselekménye az 1806–1808 közötti időben játszódik, a harmadik része 1948-ban veszi kezdetét, azzal, hogy történetnek utalások a második világháború szerb vonatkozásaira, s az azokat megelőző eseményekre is, a cselekmény kibontakozásának és kulminációjának helyszíne azonban Budapest, ideje pedig 1956 októbere. A regény első két részének főszereplője Pavel Volkov, az orosz haditengerészeti tisztje, aki azt a titkos megbízatást kapja, hogy Triesztbe hajózzon, s ott figyelemmel kísérje Napóleon hadiflottája Adriai-tengeri előrenyomulásának sikereit és vereségeit. Ez a cselekmény azonban csak az elbeszélhetőség szövetét adja meg, amelyen kirajzolódhatnak a maguk mélységében és intimitásában Pavel Volkov életének sorsfordító történései. Olyan fordulópontok, amikor a tudat elveszíti magabiztosságát, s önmagáról lemondó vesztes tudattá alakul át. E regény legfontosabb toposza Trieszt. Az első két részben gazdag jelentésbokorra sűrűsödik, de rávetül a harmadik részre is, áttételesebben, mint az első kettőben, megismétli, hogy ez az a hely, ahol a kezdet és vég körpályájának kezdet- és végpontja találkozik. Pavel Volkov történetét egyfelől végigkíséri az odüsszeusi sorsra utaló, félig-meddig fordított parafrázis. Pavel Volkov Ithakája ugyanis nem Szentpéterváron van, ahonnan elindult, hanem Triesztben, ahová megérkezik: Pavel Volkov apja Szerbiából vándorolt ki Oroszországba, Stojan Jovanovićnak hívták, orosz nőt vett feleségül. Volkov tengerészti karrierjéhez szükségeltetett az orosz hangzású név, így apai nagyapjának családi nevét, akit Vukovićnak hívták, Volkovra oroszosították. Triesztben több nemzet él együtt, s Volkov az ottani szerbekkel kerül a legközelebbi kapcsolatba. Így e fordított odüsszeában Ithaka-Triesztben az elveszített nemzethez való hazatérés-visszatérés

jelentésköre is benne rejlik. Ez a Triesztbe való megérkezés egyúttal azt is jelképezheti, hogy a „sorstalan”, magabiztos Volkov itt nyeri el a maga sorsát.

A sors az önértelmezés képességét jelenti. A trieszti tartózkodás érleli meg a magabiztos Volkovban az önértelmezés képességének belső szükségletét. A szerelmében való csalódás, a súlyos betegség, rangos pozíciójának elvesztése Pavel megtörtetésének egy-egy állomását jelenti. Ithaka azaz Trieszt tehát önmagán túlmutató jelentésében azt a helyet jelképezi, ahol a saját történet, s vele együtt a saját világvariáció megteremtődésére adódik esély. A saját sors keresésének motívumát a regény egészét átszövően a szerb történelem néhány alakja ismétli meg újabb variációkkal gazdagítva az alaptémát. Az egyik Dositej Obradovićyal Triesztben kerül közelebbi kapcsolatba Volkov, s személyiségén keresztül a korabeli szerb események síkja kapcsolódik be a regénybe. A másik ilyen szereplő ugyancsak történelmi alak, de jóval bonyolultabb és ellentmondásosabb. Đorđe Branković grófról van szó. Mind a regény első két részének főszereplőjével, Pavel Volkovval, mind a harmadik rész központi alakjával: Pavle Vukovićyal (nem véletlenül persze: az előző szerb név megfelelőjéről van szó) valamilyen formában többször találkozunk. Képzeletbeli és álombeli találkozásokról van szó, minthogy Đorđe Branković különös történetét száz évvel megelőzi. A szerb kritika szerint jellegzetes posztmodern eljárásokat testesítenek meg ezek a történelmi alakok a regényben, általuk teremtdik meg a „historiografikus metafikció” síkja a műben. Đorđe Branković képrendszere tovább tágítja egyfelől a volkovi odüsszea jelentésmezéjét. Méghozzá úgy, hogy azt sugallja, nincs autentikus saját sors, saját világverzió, illetőleg, csak az lehet hiteles, amelyet mi magunk találunk ki. Đorđe Brankovićról, a szerb történelemben ténylegesen létező alakról annyit kell tudni, hogy száműzetésének éveiben megírja a szerbek történetének neki tetsző változatát, melyben ő a trónfosztott fejedelem, noha fejedelem sem volt soha.

Pavel Volkov sorsa belső elbizonytalanodásának történetével, a vele való számvetéssel azonos. Csak az álom közegében adatik meg számára, hogy egyik, előreláthatatlan, tehát korántsem biztos, hogy szerencsésebb „történetbe”, sorsba lépjen át. A harmadik rész mintegy százötven évvel későbbi főszereplője történész, aki pályájának kezdetén az 1800-as évek elején Triesztbe települt szerbek után kutat. A közelgő háború azonban egykettőre véget vet e kutatásoknak. A száműzetés fonálán bukkan rá Đorđe Branković alakjára, s Márta mondja ki a regényben, hogy a történelem olyan történelmek párhuzamosaiból tevődik össze, amelyek soha sem találkoznak egymással. Pavle Vuković találkozása Kovács Mártával olyan történetet teremt, melynek kibontakozását kétszer is drasztikusan megszakítják a politikai események. Megtörténhetetlenül azonban egy virtuális szerelmi történetre szerveződik, mely a szubjektív szférába áttevődve Đorđe Branković kitalált történelemírását ismétli meg.

Radoslav Petković egymással rímelő párhuzamos történeteit mindenekelőtt az szervezi esztétikailag hitelessé, hogy e párhuzamosok olyan világközöket alakítanak ki, amelyek végigpásztázva, megérezkítve a kezdet s vég egyetlen pontba egybekapcsolódó körpályáit, termékeny kételyre ösztönzik az olvasót a sorsok egyértelmű magyarázataival szemben, s fogékonnyá a párhuzamos történetek „egybeolvasására” és árnyalására.

Az ún. „historiográfiai metafikció” motívumai és alakzatai szuggerálják az olvasónak, mindenkor áttételesen, a balkáni történesek jelenébe való visszacsatolást.

S éppen ennek az áttételességnek köszönhető, hogy ez a visszautalás a hitelesség jegyében játszódhat le az olvasó tudatában, mert egy pillanatra sem szűkíti a balkáni „aktualitások” felszínes publicisztikai síkjára a befogadást. Történelmi jelentőségű ese-

ményekről a legritkább esetben lehet szépirodalmi műveket írni. Hiányzik a distancia, a rálátás megfelelő szöge. Tény azonban, hogy aligha van erősebb késztetés a mai délszláv író számára, mint hogy „formát” adjon az „itt és most” áttekinthetetlen káoszának, s megannyi borzalmanak.

A száműzetés az a motívum, amely a legközvetlenebbül egybekapcsolja Radoslav Petković fentiekben tárgyalt regényét Dragan Velikić *Északi fal* című művével. Több cselekményszál, idősík és helyszín váltja egymást folyamatosan ebben a regényben is. A regényidő kitágítása itt is feltűnő, noha még azon a határon belül van, amikor elképzelhető az átjárás és áthallás közöttük. A különböző idősíkok, cselekményszálak egymáshoz kötöttebben futják a maguk párhuzamosságát, mint Petković regényében. Egy fontos mellékszereplő, Marta Kopeans az, aki a múlt század vége felé kezdődő életével s megélt százhat évével képezi azt a vázat, amelyre lazán, de mégiscsak felfűződnék a regény szerteágazó cselekményszálai, párhuzamos történetei. Marta Pulában született, s fiatalkorában többször tartózkodott Triesztben is. Férjét fiatalasszony korában elveszíti az első világháborúban. Nem sokkal később kislányával Bécsbe költözik, s ott éli le hosszú hátralevő életét. Unokája és annak férje életük önmagukkal számot vető pillanataiban őt idézik a halálát követő egyik esztendőben is, amíg a regény cselekményének egésze tart. Márta unokájának férjét Tót Tibornak hívják (tot németül anyni, mint halott, erre nem felejt el rájátszani az író). Szabadkán született, huszonnyolc éves korában települt át Bécsbe. Tibor segít belgrádi barátjának, Andrejnek állást szerezni, aki 1991-ben dönti el, hogy a polgárháborús általános pusztítást és pusztulást megeléggel vállalja az önkéntes száműzetést, így telepedik le ő is Bécsben. Őt követi Olga, a felesége, akinek egyetemi pályafutása Belgrádban lehetetlenné vált.

A felsoroltak egymást váltogató párhuzamos történeteinek kívül beleszervesül egy meg-megszakadó cselekményfonal James Joyce-szal a főszerepben, aki egyrészt Márta néhai ismerőse révén kerül a regénybe, másfelől Olga gondolatainak keresztül. Olga ugyanis irodalommal foglalkozott hazájában, magiszteri dolgozatának témája pedig James Joyce volt. Olga „irodaloniközpontú” gondolkodásmódján és világlátásán keresztül (számára minden: szöveg, text) kapcsolódik a műbe Konsztantinosz Kavafisz alakja is, s Joyce révén néhány jelenet erejéig Italo Svevo is. Feltűnő, hogy a posztmodernre oly jellemző intertextualitás soha sem korlátozódik pusztán idézett szövegekre, az idézett író, költő személyének, helyzetének megjelenítése elmaradhatatlanul kapcsolódik hozzájuk, sőt mintha ez utóbbi lenne a hangsúlyos. Joyce trieszti tartózkodását például úgy jeleníti meg a regény, hogy az író száműzte magát hazájából, ott ugyanis nem tudta megtalálni azt a „literáris szituációt”, mely számára nélkülözhetetlen az alkotómunkához. Velikićet tehát eredendően az írói és méginkább a „literális szituációk” hasonlósága készíti e tágabb értelemben vett idézésekre. Az önkéntes száműzetés mozzanatának kíván súlyt és tágabb dimenziókat adni általuk. A hontalanná válás motívumának azonban – megítélésem szerint legalábbis – az igazán meggyőző vonatkozásait a tisztán fikatív szereplők sora tudja a leghitelesebben megteremteni. Egyik közülük az emigráns Boris, aki „A vízalatti város” címet adta annak a festményének, amely a háborús Belgrádot ábrázolja. Ide tartozik Pavle, Olga nagybátyja is, aki „a historiografikus metafikció” alakzataként a második világháborút követő jugoszláviai politikai inszINUÁCIÓKRÓL ad hiteles képet a maga meneküléstörténetével, és száműzetésének különböző időszakokból felvillantott, olykor-olykor groteszk, máskor hamisan csillogó, a belső talajtalanságot mindig leleplező képeivel, jeleneteivel.

Andrej is, Olga is akkor tudnak valóban hiteles szereplőkké válni, amikor a gyerekkorukat idézik vissza, mely a bekövetkezett polgárháború tapasztalatai alapján óhatatlanul átértelmeződött, s kiderül, hogy a régi világ nem volt más, mint „hamis tágasság”. A regény színvonalát a száműzetéssel rimelő párhuzamos történeteken túl a városleírások teremtik meg. Régi Trieszt és Pula, valamint a jelenkori Bécs részletes topográfiája. Ám a „helyszín” csak akkor lehet a „legerősebb”, ha magában rejti mindazt, amiről az író kiérlelt, mély és megszenvedett tapasztalatokkal rendelkezik. Ha ez még csak részleges, a helyszín jobbára csak kulissza.

Mindenképp fontos könyvnek tartom Dragan Velikić regényét némely gyengéi ellenére is. A tisztánlátásukat megőrzött jugoszláviai olvasók önmegerősítést nyernek belőle. A magyarországi olvasó előtt pedig, részben legalábbis, megnyílhatna egy olyan pokol kapuja, melynek „látványától”, tapasztalataitól, a tőzsomszedság ellenére is, igen távol van. Remélhetőleg nem csak ez idő tájt.

